

КРЛЕЖА

Издавањето на ова дело беше поддржано од ТРАДУКИ, книжевна мрежа, на која припаѓаат Сојузното министерство европски и меѓународни прашања на Република Австрија, Министерството за надворешни работи на Сојузна Република Германија, Швајцарската фондација за култура ПроХелвеција, Австриското здружение на преведувачи (Куќа на книжевноста Виена) по налог на Сојузното министерство за уметност, култура, јавна служба и спорт на Република Австрија, Гете Институтот, Фондацијата С. Фишер, Агенцијата за книги на Словенија, Министерството за култура и медиуми на Република Хрватска, Министерство за општество и култура на кнежеството Лихтенштајн, Фондацијата за култура Лихтенштајн, Министерството за култура на Албанија, Министерството за култура и информирање на Република Србија, Министерството за култура на Република Романија, Министерството за наука, култура и спорт на Црна Гора, Саемот на книгата во Лајпциг, Министерството за култура на Република Северна Македонија и Министерството за култура на Република Бугарија.

БИБЛИОТЕКА – „АТЛАС“

Главен уредник
Филип Димевски

Лектура
Ирена Ралева

Јазична редакција
Филип Димевски

Наслов на оригиналот:
Miroslav Krleža, *Na rubu pameti*
© MIROSLAV KRLEŽA – Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Компјутерска обработка
Бегемот

Ликовно уредување
Наталија Лукомска

© Сите права на изданието ги има БЕГЕМОТ ДООЕЛ – Скопје. Забрането е копирање, умножување и објавување на делови или на целото издание во печатени или електронски медиуми без писмено одобрение од издавачот.

МИРОСЛАВ КРЛЕЖА

НА РАБОТ ОД ПАМЕТОТ

Превод од хрватски јазик

Иван Шопов



vegemot
Скопје, 2022

ЗА ЧОВЕЧКАТА ГЛУПОСТ

Ноќе, во интимен, полугласен разговор со самиот себе, никако не можам, впрочем, логички да оправдам зошто во последно време толку се вознемирувам поради човечката глупост. Кога туѓата глупост би била непријатна како нашата сопствена забоболка, тоа уште би можело да се објасни: гнилите заби го трујат расположението, од забоболката не може да се спие. Но вака?

– Како „вака“?

– Па, вака: сè во животот е подредено на подлабоките закони на природата што науката, во последно време, ги нарекува „природни закони“: зошто, на пример, бутербротот¹ паѓа секогаш на страната што е намачкана со путер, а никогаш обратно? Случајност? Не! Закон. Вселенски закон. Или: зошто чадот од локомотивата се извива секогаш на страната на која човекот го гледа крајот од возот што јури? Гледате, тоа се прашања на кои нема одговор, зашто тоа се сосема нејасни проблеми, дури – би можело да се каже – и необјасниви, а човечкиот памет е тажникаво беспомошен, ако, пак, некој се вознемирува поради човечката глупост, ни самиот не ќе да е баш претерано надарен со ум. Не треба да спаѓаме меѓу суровите, полуписмени „мислителци“ што „мислат“ дека поимот *дожд* е поматеријалистички од поимот *бог*, па кога многу важно, дури – би можело да се рече – патетично изјавуваат дека дождот е просто дожд, т.е. дека дождот не е ништо друго, освен тоа што е, т.е. – „дожд“, т.е. дека дождот е „природна појава“, а не е никаков божји дожд, тогаш од тоа слободоумно кокодакање не може веќе да се проговори ниту еден мудар збор, како со префрлањето на дождот во редот на „природните појави“ да е решено последното отво-

¹ (гер.) Парче леб намачкано со путер (сите забелешки се на преведувачот, освен ако е наведено поинаку).

рено прашање на човечките мисли од првиот дожд до денес. Повелете, па пред еден ваков „слободен мислител“ изјавете дека поимот на детеологизираниот дожд не ви е баш сосема јасен и дека вие лично баш не верувате оти небесните водоводни направи имаат божествено потекло, но дека прошетката по дожд, во секој случај, ви е подрага од празното надмудрување, тој господин инквизитор ќе ве заколе во името на „слободната мисла“, како што вчера ве колеше во име на каков било друг императив: ако сте се сомневале во тоа дека дождот е божји, тоа било смртоносно токму така како што е денес смртоносно да се сомневате дека поимот *дожд* не е објаснет со тоа што сме го сместиле во редот на „природните појави“, и така натаму, отприлика – ни самиот не знам што, всушност, сакав да кажам? Не е ни ова што сега го мудрувам, занесен со овој свој солилоквиум, којзнае колку интелигентно, но кога веќе дозволив да ме понесе човечката глупост и кога бев и самиот по својата природа толку глупав и не умеев да го спречам тоа, сега ми е залудно да лелекам над глупоста на вселената! Да се одгатне човечката глупост не е толку едноставна задача!

Значи, дали човечката глупост е божјо дело или не, таа не се губи во своето дејствување. Од една човечка глупост до друга, патот често трае со столетија: како светлината на згаснатата звезда, глупоста сè уште никогаш не пропуштила да не допатува на крајот од своето одредиште. Мисијата на глупоста, по сè изгледа, е вселенска, во повисоката, дождовна, недетеологизирана смисла на зборот: глупоста е небеска сила што дејствува како тежата или како светлината, како водата и, воопшто, како вселенски елемент. Глупоста е заљубена самата во себе и нејзиното самољубие е безгранично. Глупоста се обгрнува со достоинство и повици, звања и чиновни, глупоста носи златни лорд-мајорски синџири и свечка со мамузи и кадилници, глупоста носи цилиндар на својата велеучена глава, а таа цилиндарска глупост е елемент што го проучив прилично внимателно, зашто меѓу тие цилиндраши имав чест и среќа да проживеам еден цел свој мал, безначаен живот на скромно граѓанско лице, толку скромно, што се распрсна речиси до невидливост.

Нашиот домашен, автохтон, речиси народен расен *homo cylindriacus*, значи, кој стои – по правило – секогаш на челото на

една таканаречена „културна (цилиндрашка) установа“, размислува вака за себе, во сјајот на своето граѓанско достоинство: во име на седумте илјади доктори од нашата цилиндрашка наука, јас стојам на чело на истата таа наша наука како нејзин најучен претставник, најдостоен за секоја почит! Секој мој збор до ден денешен беше на своето место и во моите велеучени расправи што ги печатеше нашата цилиндрашка академија нема ниту една единствена правописна грешка, а нашиот правопис, се знае, е прилично заплеткан. Веќе самиот факт што нашите правописи, речиси сезонски, се менуваат, веќе самиот тој факт зборува за натпросечната надареност на нашата цилиндрашка, калиграфска и правописна раса! Јас сум претседател на дваесет и три друштва, и вилата што стои над колектата на секое новороденче мене ми претскажала дека ќе бидам покровител и заговорник, почесен претседател и претседател, подвижник, идеолог, надгробен говорник и говорник на отворање споменици, а со текот на времето и самиот – бронзена појава во еден од нашите паркови. Во сенката на својот цилиндар јас сум, со достоинство на уреден телефонски претплатник, лице за кое во книгите на телефонските претплатници се отпечатени цели четири реда само наслови и поднаслови на моите граѓански функции, јас сум човек што никогаш никому, од принцип, не му потпишал меница и што никогаш не купил на рати ни една кутија сардини, зашто мојот уреден и угледен живот го проживеав во рамките на своите сопствени платежни можности, без долгови, без морални, граѓански или какви било дамки, без политички сенки, без родољубиви петна, отворен како трговска книга, секогаш секому на увид, прописен, учтив, складен, јасен, пресретлив, за самиот себе и своите ближни пример – родољуб, пример – граѓанин и пример – трудбеник, човек – сопружник што никогаш не спиел со никого, освен со својата сопствена госпоѓа, која веднаш во првата ноќ од нашиот среќен брак ја направив мајка на еден иден господин доктор, иден претседател и иден цилиндраш, зашто нам Господ ни заповеда: „Раѓајте се, цилиндрашки господа доктори, и раѓајте идни цилиндрашки господа доктори, бидејќи затоа е создадена Вселената, за да се множиме и плодиме, ние, цилиндрашите, говорниците пред споменици и над

отворените гробови на великаните, самите во последна кон-секвенција великани и идни имиња на улици и плоштади во нашиот главен град и престолнина, во нашата метропола, во нашата илјадагодишна цивилизација.

– Дали тој човек, еден таков наш господин доктор, свесен носител на многубројни ордени, е човек што е секогаш спре-мен да загина на „Бедемот на христијанството“?

Таквиот прекален борец за народните идеали, таквиот три-јариј на нашата илјадагодишна култура, тоа е сивата маска на нашиот докторски бал, сè уште неразобличена појава, а ако не-кој ја разобличи, што би останало од неа? Три дипломи, седум научни расправи во кои се обидел да докаже дека одредени појави можат да се множат, или да се делат, или да се подреду-ваат, дваесет и две кариери како дваесет и два животни успеси, една катедра, три катедри, една оставинска расправа, една не-престајна и постојана количина здодевност од петнаесет илја-ди денови, во која особено се истакнува неделната здодевност (околу две илјади здодевни, дождливи недели), со прошетки по ботаничката градина, со златни рипки под водоскокот и со цигара на клупа под липата, неколку патувања во северните велеградови (во трета категорија, по слаби хотели), без никак-ви други склоности, страсти или возбудувања, значи со еден збор: една маска со чевли број четириесет и два, со два или три златни мостови, со копање на носот во темните сопчиња каде што жубори казанчето над вдлабнатиот стол, сиво, здодевно лице меѓу останатиот куп здодевни, сиви лица, примерок меѓу масата слични примероци, човек кому воопшто не може да му се пристапи на човечки начин зашто, несомнено, спаѓа во претпотопската доба на човечката глупост, кога таквите бедни животни се бранат со оклопните, непробојни плочи на својата носорошка супстанца, наспроти секој поинтелигентен доказ.

Зашто, што друго е денес човечкиот памет ако не нервен немир, всушност неврастенично брборење во дилувијалните прилики на стварноста? Ние, нервно вознемирените поединци, сме опкружени со глупаци, сопственици на куќи, сопственици на фабрики за сода-вода, господа граѓани и малограѓани, кои носат бомбиња од сукно на главата кога меѓусебно се погребу-ваат, и што му може човек на еден ваков свој близок сограѓа-

нин, на ваков родољуб за пример и член на централниот одбор на таа и таа партија, кој е градски татко, одборник, фабрикант, добротвор и јавен работник, кој под својот сопствен потпис во своето сопствено партиско гласило протестира јавно против тоа што денес „се употребуваат товарни возила кога тоа ја убива нашата сопствена коњска спрега во прв ред“, а потоа „го расипува и го уништува системот на канализациски цевки и одводни канали, изграден кај нас сè уште на старомоден цигларски начин“. Под „товарни возила“ ваквиот наш фин граѓанин (иронично) ги подразбира војничките камиони, а бидејќи тој нема граѓанска смелост да се бунува против воените паради, ги објавува своите длабокоумни мисли во својот партиски орган речиси на симболичен начин. Тој се изразува во алегории. Бидејќи топката се запалила на седумдесет и седум страници, бидејќи неговата еднокатница во улицата на туберкулозниот некадарник и надрипоет Хиперион Ципријан Балентековиќ е сосидана врз дваесет милиони продупчени, застрелани и изрешетани черепи на неговите европски сограѓани, бидејќи останале разорени не знам колку купишта европски градови во грмотевицата и бурата што ја крена Европа како стар стуткан партал од весникарска хартија, бидејќи цела една Азија се удави во крв, во чума, во пожар, во пропаст, во катастрофа како миниран каменолом, господинот градски одборник и сопственик на куќа од улицата Хиперион Аладар Ципријан Балентековиќ протестира против употребата на „товарни возила“, зашто со тоа се „расипуваат одводните канали“, па според тоа се загрозува правилното истекување на клозетските цевки од неговата скапоцена и многу важна еднокатница. Во арабаџиската побуна против „товарните возила“, прислушувајќи како пукаат сидовите на неговата сопствена куќа, господинот одборник се бунува против современата стварност од витешка перспектива: тој живее во златната рамка на една старомодна олеографија каде што витезите во оклоп се борат со чудовишта на турнир, тој си ги замислува своите фијакерски идеали во пурпур и хермелин, како гинат за поимот „татковина“, во пурпурот на пожарот и виорењето на знамињата, во крстоносниот занес на еден гест, како што се занесни движењата на знаменосците и бајрактарите што гинат во поток крв „за Крстот чесен и

Слободата златна“, каде што „Крст чесен“ ја означува неговата барокна Света Марија на Божиќ и на Велигден, а „Слободата златна“, всушност, ја претставува неговата малограѓанска фабрика за сода-вода, а господинот сенатор продава пакетче од оние патент-клинци под заштитениот жиг на хералдичкиот орел, кој во канџите носи златен крст како симбол на нашата – илјадагодишна „златна слобода“, „златна“ слобода на сечење патент-клинци, полнење сода шишиња и заштитување на одводните канализациски цевки. Човекот лебди над стварноста неколку сантиметри.

Влезете во еден таков златноврамен „слободарски“ поглед на светот, кој стои тука пред нас како четирибоен отпечаток на која било феудална драма, или битка, или триумфално крунисување, и објаснете му на таквиот свој господин сограѓанин дека неговата фијакерска логика се движи на кокошкини нозе, и што ќе ви одговори? Или дека сте морално болен тип, или странски платеник или, во најдобар случај, дека во вашата глава не е сè сосема во ред.

Со години живеев во нашиот смрдлив сверилник речиси глувонем, притаен и повлечен во себе како полжав и вистински ползавец, и со години размислував за човечката глупост чувствувајќи матно како од разни човечки постапки избива чудна, мрачна внатрешна сила што на луѓето им пречи во секое движење, која на луѓето никако не им дава да поживеат целосно и непосредно, една опасна сила што ги труе и растворува луѓето; таа секојдневна појава на човечката глупост ја толкував како природна работа: „Човекот се исправил на задните нозе, проодел како двоножец, а глупоста веќе се влече по него како сенка! Глупоста е сестра на мракот, глупоста би сакала повторно да го врати двоножецот кај неговите четириножни роднини во природата, глупоста не му дава на човекот да отпатува до ѕвездите, како што ни силата на гравитацијата не му дава да лета!“

Јас, всушност, ги сакав луѓето. Јас, всушност, им простував на луѓето, им се одушевував на човечките способности, а кога ќе се појавеше човечката глупост и ќе привлечеше некаков прекрасен подем на човечката волја или занес кон себе, во калта, во нечистотијата на неизмиените зборови, јас го толкував

тој крах на благородното човечко движење сосема природно, добронамерно и помирливо: „И птиците паѓаат уморни и не летаат вечно, зошто луѓето непрестајно да лебдат над своето достоинство?“ Или: „Поединецот што сака да се издигне над своите ближни е налик на тркало на каллив пат; се затркало, но и ќе се извалка!“

Човечката глупост е мрачната сила под нас, тоа е хаотична сила на праматеријата под нас, која луѓето сè уште не ја совладале, но која сепак ќе надвлее, без никаков сомнеж, а во тоа и лежи значењето на човечкиот напредок: степенот на одредени цивилизации стои во обратна пропорција со степенот на човечката глупост.

До својата педесет и втора година од животот живеел најздодевен и наједноличен живот на просечен фијакерски и цилиндрашки граѓанин: бев уредна нула меѓу масата уредни сиви нули, се досадував во таканареченото вршење на своите ништожни должности, извршив три и пол илјади неделнопопладневни прошетки до цигланата или до глорчетата во паркот на крајот од градот, живеел во мирен и неискажливо едноличен брачен допир со својата законска жена, изродил со неа три девојчиња (три глупави гуски), имав сосема пристоен граѓански доход на правен референт во една индустриска организација, бев правен застапник на претпријатијата и картелите на Домаќински, со еден збор: за мене, за мојот личен, приватен или јавен живот не би можело да се напише ниту една реченица што ја преминува рамката на најнормалните прописи на сивата и безлична схема по која живеат илјадници и илјадници цилиндрашки нули по целата наша родољубива татковина и по сите безбројни родољубиви цивилизации на целата земјина топка.

Околу мене тропаа себелубивите костури на моите ближни, одвреме-навреме се вознемирував на судските расправи како правен застапник на мојот работодавач, во праведна одбрана на картелските таканаречени колективни интереси, во работите на производите на Домаќински, наследив од еден свој далечен роднина многу убаво лозје со дрвен летниковец, живеел во здодевниот семеен круг на мојата госпоѓа, ќерка на еден ограничен аптекар од провинција, кој со својот лековит

чај за дигестија му ги расипа цревата на едно цело поколение и со истиот чај изгради три трикатници во нашиот град, живеел во убав, сончев, репрезентативен стан со балкон во една од тие чајодигестивни трикатници (која беше моја сопственост, зашто аптекарот ми ја подари таа куќа во знак на своите особени симпатии), се дружел на линија со некои роднини на жена ми, со високи чиновници од нашиот чиновнички апарат, и живеел така потполно куќосопственички, чиновнички, се движел во кругот на исто такви чиновници и сопственици на куќи, не занимавал се – секако – со нашата домашна вулгарна политика, немајќи никакви особени страсти, слушајќи кога другите зборуваат за војните, за битките, за авантурите, за големите планови и, воопшто, за големите нешта и настани, и така главно живеел слушајќи, пушејќи и спиејќи во недела до девет, а во обични денови до седум и пол часови: девет часови за одмор на нервите и за добро и мирно варење.

За сликарството слушав со години, и тоа многу, зашто мојата сопруга три години одела на ликовна академија, всушност не се знае зошто, бидејќи немаше совршено никаква сликарска дарба, но ѝ остана склоноста кон сликарството, одеше и на ликовни изложби, купуваше слики, па според тоа и самите господа ликовни уметници го одликуваа мојот дом со своите посети, па кај нас многу се зборуваше за сликите, за сликањето, за продажбата на слики, а и за сликарството – одвреме навреме – како такво, и за музиката многу се зборуваше, зашто кај моето постаро девојче Агнеза беа откриле особено убав сопран, па тука мојата жена ја истурка на конзерваториум, и бидејќи Агнеза се спремаше за пејачка (за голема кариера на колоратурна пејачка), кај нас многу се свиреше, се пееше, се зборуваше за опера, за концертите и за уметноста, а бидејќи мојата госпоѓа општо беше сестрано надарена и претставуваше – во нашите мали и заостанати прилики – една културна, добро воспитана, во најубавата смисла на зборот, убава душа, а бидејќи јас повторно дојдов на свет по природа како наивно гостољубив човек, низ мојата куќа поминуваше многу народ; јас ги сакав гостите уживајќи во својата друштвеност, секогаш подготвен за услуга, како личност, како што мене ми се чинеше, главно почитувана и горе-долу драга на сите.

Кај нас, во нашиот мал град, многу се озборува и се клевети на сите страни (како во сите мали пустелии што сакаат да играат улога на велеградски центри и извршуваат некакви мисии во мрачните и заостанати провинции над својата сопствена сила), но за мене, колку што можев да проверам до својата педесет и втора година, никогаш не се чул ниту еден особено негативен или особено зобен збор. Имено, бев сосема безимен и невидлив, толку дискретен што никој, всушност, не ни забележа дека живеам.

Никогаш за мене никој не изјавил дека некогаш некому би украде нешто (сребрена лажица или орман), никој за мене не можеше да тврди дека некому нешто сум му изел, дека на нечија сметка сум се пикнал на подобро или подоходовно место, и во тој смешен вртлог на нашата домашна глупост никој не го извалка моето име со ништо особено: дека бев полово болен во најраната младост, тоа главно не се знаеше, а освен таа дамка, немаше ништо особено во мојот предживот, а дури и да беше позната таа срамота, тоа за нашите прилики би било нешто навистина најневино што можеше да се лансира за едно драго и горе-долу угледно, цилиндрашко, граѓанско лице што има своја угледна функција, своја богата жена, неколку куќи на главните улици, свој летниковец и своја тековна сметка во солидните банки во центарот. (Дека сум полово заразен развратник што ја заразил својата сопствена жена, тоа го дознав дури подоцна, кога околу мене почна да потсвирнува ветре, кога сè околу мене се вознемири преку ноќ и кога паднав во центарот на вниманието на нашето јавно мислење: дека сум рогоносец, дека жена ми имала куќен пријател веќе седум години, дека сум блудник по мое сопствено признание, па дури дека ни моите сопствени деца не се мои сопствени деца, тоа го дочув дури во оној дел од мојата животна пловидба кога се распрсна триесетгодишната тишина и кога при сеопштото чистење на предрасудите се покажав како сосема поинаков човек одошто изгледав пред самиот себе и своите ближни цел еден живот). Зашто човек може да дотурка до шестата деценија, а никогаш, во ниту еден миг, да не го поживеал својот сопствен личен живот. Најпрвин разни тормозења на слабоумното и расеано детство, потоа романтика, војни, авантури, жени и пијанства во